

Teoriden Pratiğe Muhâlea: 19. Yy İstanbul Bâb Mahkemesi ve Diyarbakır Kadı Sicilleri Örneğinde

Mukhâla‘a from Theory to Practice:

In the Model of the 19th Century Istanbul Bab Court and Diyarbakir Qāḍī Registers

Hande Yavuz

İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Ibn Haldun University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law
hande.yavuz@ibnhaldun.edu.tr

 0000-0003-0597-5205

Dr. Öğretim Üyesi Tuba Erkoç Baydar

İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Faculty of Theology, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law
tuba.baydar@ihu.edu.tr

 0000-0002-3748-8033

Makale Bilgisi / Article Information		
Makale Türü / Article Type		
Araştırma Makalesi / Research Article		
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
14 Haziran / June 2022	11 Ağustos / August 2022	15 Eylül / September 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Yavuz, Hande – Baydar, Tuba Erkoç . “Teoriden Pratiğe Muhâlea: 19. yy. İstanbul Bâb Mahkemesi ve Diyarbakır Kadı Sicilleri
Örneğinde”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1064-1089.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1130427>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği, bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları ve aralarında ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığı yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research and that they have no competing interests.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Hande YAVUZ %50 – Tuba Erkoç BAYDAR %50

Teoriden Pratiğe Muhālea: 19. Yy İstanbul Bâb Mahkemesi ve Diyarbakır Kadı Sicilleri Örneğinde

Öz ► Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasî yapısını göstermesi hasebiyle önemli kaynaklar olan kadı sicilleri aynı zamanda İslam hukuk teorisinin pratikte nasıl işlediğini de gözler önüne sermektedir. Nitekim vakıf, bağış, satın alma, kiralama, miras gibi mahkemeye intikal etmiş birçok hukukî işlemde araştırmacılara önemli bilgiler sunan siciller, evlenme ve boşanma gibi aile hukukunu doğrudan ilgilendiren konularda da uygulamaya dair kritik veriler vermektedir. İslâm hukukunda muhâleanın mahkeme kaydı gerektirmemesine rağmen hak ihlallerinin önüne geçmek adına Osmanlı'da tescil ettirilmesi, kayıtlarda bu tür davaların sık rastlanmasına vesile olmuştur. Bu nedenle İslam hukuk teorisinin pratiğe nasıl yansıdığını ve 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda kadınların sosyo-ekonomik konumlarını incelemek adına muhâlea kayıtları önemlidir. Muhâlea konusunda İstanbul ile Diyarbakır gibi iki farklı bölgenin tecrübesini ele alan bu makale, teori ve pratiği mukayeseli bir şekilde inceleyerek Osmanlı Devleti'nde uygulanan İslam aile hukukuna bütüncül bir şekilde bakmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Boşanma, Muhâlea, Kadı Sicilleri, İstanbul Bâb Mahkemeleri, Diyarbakır.

Mukhāla'a from Theory to Practice: In the Model of the 19th Century Istanbul Bab Court and Diyarbakir Qāḍī Registers

Abstract ► The qāḍī registers are critical sources in that they reflect the socio-economic, cultural, and political structure of the Ottoman state, and show how Islamic legal theory works in practice. Not only do registers provide researchers with important information on legal proceedings such as endowments, donations, purchases, leases, and inheritances, but they also provide critical data on issues directly related to family law such as marriage and divorce. Although divorce does not require a court record in Islamic law, *mukhāla'a* is generally registered with a court record. By comparatively presenting two different experiences of mukhāla'a such as Diyarbakir and Istanbul, this article provides a holistic look at Islamic family law as applied in the Ottoman Empire and reveals the practical counterpart of Islamic legal theory.

Key words: Islamic law, Divorce, Khul', Qāḍī Registers, Istanbul Bâb Court, Diyarbakır, mukhāla'a.

Giriş

Kerih görülmekle birlikte helal kabul edilen boşanma İslam hukukunda çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Mahiyetlerine göre farklılık gösteren bu türler “talâk, muhâlea ve tefrik” şeklinde isimlendirilir. Talâk, erkeğin doğrudan yahut mecazî lafızlar kullanarak nikâh akdini sona erdirmesi,¹ tefrik, evliliğin yargı yoluyla sona erdirilmesi,² muhâlea ise “birbirleriyle anlaşmakta güçlük çeken eşlerin Allah’ın hududunu çiğnemekten korkmaları sonucu kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında kocanın rızasıyla evlilik bağının sona ermesi”³ anlamına gelir. Osmanlı döneminde tutulan kadı sicillerine bakıldığında bu çeşitler içerisinde en fazla muhâleanın kayıtlarda yer aldığı görülür. Muhâlea akdinin hâkimin huzurunda gerçekleşmesinin gerekli olmadığı üzerinde dört mezhep imamının ittifak etmesine⁴ rağmen mahkeme defterlerinde muhâlea kayıtlarının tefrik ve talak kayıtlarına oranla daha fazla yer alması tarafların, boşanma işleminden sonra birbirlerinden haksız herhangi bir bedel talep etmelerini önlemek içindir.

Kadının toplumdaki yeri ve sosyo-ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler sunan kadı sicilleri Osmanlı devletinde tutulan birçok kayıttan biridir. Bu kayıtlara kaynaklık eden yerlerden Bâb Mahkemeleri, Kahire, Şam, Bağdat, Selanik gibi Osmanlı’da büyük şehirlerde kâdıların yardımcısı olan nâiblerin başkanlık yaptığı mahkemelerdir. Ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilmemekle birlikte ikinci Meşrutiyet’ten sonra mahkemelerin birleştirilmesine kadar varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. İstanbul’un son yüzyılları için kritik bilgiler ihtiva eden Bâb Mahkeme kayıtları aile hukuku davaları için de⁵ önemlidir.

¹ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-kadîr*, nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiye, 2003), 3/442; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ale’l-Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenvîri’l-Ebsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2003), 4/423-426; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ts.), 2/175.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/181; Mehmet Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 227; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, Ağustos 2011), 342.

³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 4/188; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/268.

⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/134.

⁵ Mehmet İpşirli, “Bâb Mahkemesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1991) 4/ 362; Ayşegül Şimşek, *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 3; Nazan Tekin Gündoğdu, *İstanbul Bâb Mahkemesi 303 No’lu Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1203-1205 / M. 1789-1791)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 2-3; Uğur Tekalmaz, 2/351 Numaralı *İstanbul Bâb Mahkemesi Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1231 - 1232-/M.1816-1817)* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 20-21; Serdar

İstanbul'daki bütün mahkemelerinin incelenmesi makalenin sınırlarını aşacağından çalışma, İstanbul incelemeleri bâb mahkemesinin 1255-1256 / 1839-1840 yıllarındaki kayıtları ile sınırlı tutulmuştur. Makalenin diğer ayağını oluşturan Diyarbakır ise kaynakçada belirtildiği üzere çeşitli sayılarla kısıtlanmıştır. Nitekim Diyarbakır, 19. yüzyılda müstakil bir şehirden ziyade Diyarbakır Eyaleti (Medîne-i Âmid) olarak adlandırılan Musul, Van, Erzurum, Mardin, Rakka ve Harput'u da içine alan bir bölgedir.⁶ Geniş bir bölgeyi ifade eden Diyarbakır bu nedenle birçok önemli müftünün atandığı ve çok sayıda davanın görüldüğü bir yerdir. Ayrıca 19. yüzyıl Diyarbakır bölgesine yapılan atama kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 müftü tayin edilmiştir.⁷ İlginç bir şekilde atanan müftülerden sadece bir tanesi Şafî mezhebine bağlıdır.

Makalenin amacı hem Diyarbakır'daki kadı sicillerinden hem de İstanbul Bâb Mahkemesindeki kayıtlardan hareketle klasik fıkıh teorisinin 19. yüzyılda Osmanlı'da nasıl işlediğini örnekler üzerinden göstermektir. Ayrıca muhâlea örneklerinde yer alan bilgiler ışığında Osmanlı toplumundaki kadınların sosyo-ekonomik konumları da ele alınmış olacaktır. Makalede öncelikle klasik fıkıh eserlerindeki muhâlea teorisi üzerinde durulacak daha sonra ise sicillerde yer alan örneklerle değinilecektir. Sicillerden örnekler nakledilirken her iki mahkeme kayıtlarındaki bütün misalleri zikretmek yerine sadece birer örnek ile yetinilecektir.

Teori ile birlikte pratiği içermesi hasebiyle makalemiz oryantalist söylemlere de cevap vermeyi hedeflemektedir. Nitekim oryantalist araştırmacıların İslam hukukunu en çok eleştirdiği alanların başında kadın ve aile konuları gelmektedir. Örneğin Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law* isimli eserinde bu eleştirileri açık bir şekilde ifade etmektedir.⁸ İslam hukukunu parçacı bir bakış açısı ile ikincil kaynaklar üzerinden değerlendiren Tucker, fıkıhta kadına bağımlı, savunmasız ve zayıf bir rol biçildiğini iddia etmektedir. Ancak Tucker'ın bu iddiasının mesnetsizliği muhâlea örneklerinde de görülmektedir. Nitekim makalede ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere İstanbul ve Diyarbakır'daki mahkeme kayıtlarında kadınların muhâlea yoluyla istemedikleri bir evliliği sonlandırdıkları ve bağımlı veya savunmasız bir rolden öte haklarını arayan bir konumda oldukları anlaşılmaktadır.

Karaca, 2/505 Numaralı İstanbul Bâb Mahkemesi Şer'iyye Sicili (H. 1303-1304/M. 1885-1887) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2017), 3-4.

⁶ Ayşegül Kuş, "Amerikalı Misyoner Southgate'in Tanzimat Öncesinde Diyarbakır'a Dair Bazı Gözlemleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/1 (Nisan 2019), 297.

⁷ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3750 Numaralı Sicil (1218/1803), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 8/113.

⁸ Judith E. Tucker, *Women, family, and gender in Islamic law* (Cambridge: Cambridge University, 2008).

Muhâlea konusu literatürde çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu konuda yazılmış birçok kitap bölümü ve makale olduğu gibi çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezleri de bulunmaktadır.⁹ Makalemizde ise muhâlea örnekleri İstanbul ile merkezden uzak fakat bulunduğu konum gereği merkezî bir önemi bulunan Diyarbakır Eyaleti ile mukayeseli bir şekilde sunulacaktır.

1. Muhâleanın Tanımı ve Meşruiyeti

⁹ Saadet Maydaer, “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 299-320; Ali Kaya, “17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 81-107; Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7/14 (2009), 13-48; Ümit Erkan- İlyas Yıldırım, “Osmanlı Hukuk Sistemi’nde Fıkhın Belirleyiciliği (1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili Boşama Kayıtları Örneği)”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 241-259; Mehmet Emin Üner, “Şer’iyye Sicillerine Göre Urfa’da Kadın ve Aile (XVII-XVIII. Yüzyıllar)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (Temmuz-Aralık 2015), 22-48; Sema Çakır, “Osmanlı Hukuk Sistemi’nde Fıkhın Belirleyiciliği: Erzincan Şer’iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz ile Mukayeseli)”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2019), 441-468; Erdoğan Keleş, XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla’da Aile Yapısı (122, 123, 124 Numaralı Muğla Şer’iyye Sicillerine Göre) (Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Hüseyin Fatih Budak, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1710-1780)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Mevlüt Dede, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankırı Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1215-1293\1800-1876)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Ayşegül Şimşek, *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi Ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Sema Gökbayır, *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer’iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan’ı ile Mukayeseli)* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Abdullah Aydoğan, *Maraş Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2016); Ferhan Sultan Yavaş, *Çorum Şer’iyye Sicilleri Çerçevesinde Aile Hukuku Davaları (1255-1290/1840-1874)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Ercan Karaismailoğlu, *1959/145 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Aile Hukuku Kayıtlarının Çevriyazısı Ve Hukuki Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Okan Gümüşdoğan, *Üsküdar Şer’iyye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2019); Arzu Yıldız, *Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer’iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Seher Yücetürk, *Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı’da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şubat 2021).

Sözlükte “çekip çıkarmak, bir bağdan kurtulmak; salıvermek, bırakmak” anlamlarına gelen hul’ kelimesi¹⁰ istilahta “birbirleriyle anlaşmakta güçlük çeken eşlerin Allah’ın hududunu çiğnemekten korkmaları nedeniyle hususî lafızlar kullanarak kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında ve karşılıklı rıza sonucu evlilik bağından kurtulması” anlamına gelir.¹¹ Tanımda geçen “Allah’ın hududunu çiğnemek” kaydı ile tarafların aralarındaki geçimsizlik sebebiyle birbirleri üzerindeki görevlerini ihmal etmeleri sonucunda günaha girmeleri kastedilir.¹²

Karşılıklı rıza ise muhâlea türü boşanma çeşidinin en önemli özelliğini oluşturur. Öyle ki hul’ içerisinde karşılıklı rıza barındırması hasebiyle Arapça da işteşlik bildiren müfâ’ale bâbına sokularak klasik kaynaklarda “muhâlea” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Nitekim incelenen şer’iye sicillerinin tamamında söz konusu boşanmayı ifade etmek için hul’ yahut muhâlea kavramları kullanılmıştır.

Ayrıca İslâm’da eşler arasındaki ilişkinin yakınlığı sebebiyle taraflar mecazî olarak birbirlerini örten manevi bir giysi şeklinde tasavvur edilmektedir.¹³ Nitekim Bakara Suresi 187. âyetinde “Onlar (kadınlar) sizin giysileriniz ve siz de onların giysilerisiniz”¹⁴ buyurulmakta ve tarafların aralarındaki evlilik bağı koparmaları bu elbiseyi çıkarmaları olarak değerlendirilmektedir.

Hul’/Muhâlea lafızları âyet ve hadislerde istilâh anlamıyla doğrudan zikredilmemekte;¹⁵ yalnızca sözlük anlamıyla yer almaktadır. Fakat muhâleanın meşruiyeti kitap, sünnet ve icmâ

¹⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadîr, 1990), 8/76-79; Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed Şami, Zekerîyya Cabir Ahmet (Kahire: Dar'ül Hadis, 2008), 490-49.

¹¹ Ebû'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), 3/156; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/188; Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmûz, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, y.y., ts.), 1/389; İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî, *Bahrü'r-Raîk Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, thr. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/118; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/83; Abdülgani el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitab* (Beyrut: Mektebet'ül İlmiyye), 3/64.

¹² Tarafların birbirleri üzerindeki hakları ve vazifeleri için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, 2/268; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, Ağustos 2011), 251-271; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak (Kahire: Mektebet'ü İbn Teymiyye), 3/133.

¹³ İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/119; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/83; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, 2/268; Abdurrahman el-Cezerî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Baskı), 6/2547-48.

¹⁴ el-Bakara 2/187.

¹⁵ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399.

ile sabittir. Nitekim “Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur”¹⁶ ayeti ile “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır”¹⁷ âyetleri açık bir şekilde muhâlea uygulamasının meşruiyetini ifade etmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde Sabit b. Kays’ın hanımı Efendimiz (s.a.s)’e gelerek “Ben Sabit’i ahlak ve din açısından ayıplamıyorum lakin onun sebebiyle küfre düşmekten korkuyorum.” diyerek durumunu bildirmiştir. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.s) Sabit b. Kays’ın vaktiyle kendisine mehir olarak verdiği bahçeyi geri verip vermeyeceğini sormuş ve kadının müspet cevabı akabinde Sabit b. Kays’a bahçeyi kabul edip hanımını boşamasını buyurmuştur.¹⁸ Bu olay İslâm tarihinde muhâlea akdinin pratikteki ilk uygulamasıdır.¹⁹

Muhâleanın meşruiyeti mahkeme defterlerinde de açıkça vurgulanmıştır. İncelenen İstanbul Bâb Mahkemesi kayıtlarının tamamında “...ile muhala’a-i sahîha-i şer’iye ile hul’ olduğumda...” kaydı düşülmüştür. Diyarbakır Kadı Sicillerinde ise muhâlea akdinin şer’i olduğu vurgusunun yapılmadığı kayıtlar, bu vurgunun yapıldığı kayıtlardan daha fazladır. Diyarbakır kayıtlarında geçen “meclis-i şer’” ifadesinden dolayı muhâleanın meşruiyetini vurgulama ihtiyacının hissedilmemiş olması da muhtemeldir.

Muhâleanın şer’-i şerîfe uygun görülebilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Makalenin bundan sonraki kısmında bu şartlar ve kayıtlardaki yansımaları üzerinde durulacaktır. Osmanlı mahkeme kayıtlarını kullanılacağı için söz konusu şartlar ağırlıklı olarak Hanefî mezhebi zemininde açıklanacak olsa da yer yer diğer mezheplere de atıfta bulunulacak ve mezheplerin ihtilaf ettikleri noktalar belirtilmeye çalışılacaktır.

a. Muhâlea Akdinin Rükünleri

Hanefî mezhebine göre irade beyanı (îcab- kabûl) muhâlea akdinin rükünlerini oluşturmaktadır.²⁰ Tarafların irade beyanı olmaksızın muhâlea akdinin kurulamayacağı üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Nitekim incelenen mahkeme defterlerinde yer yer bu durumun vurgulandığı görülmektedir. Örneğin Şerife Sâbire Hanım tarafından muhâlea akdi

¹⁶ el-Bakara 2/229.

¹⁷ en-Nisâ 4/128.

¹⁸ Buhârî, “Talâk”, 11 (No. 4973); Nesâî, “Talâk”, 22 (No. 5628).

¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü’t-Tâlibîn ve ‘Umdetü’l-Müttakîn*, thk. Şeyh Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb 2003), 5/680. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 4/195.

²⁰ İbn Nuceym, *Bahrü’r-Raîk*, 4/119, 121; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 5/88.

için gelen îcabın kocası İbrahim Ağa b. Mustafa'nın kabul ettiği kayıtlarda açıkça ifade edilmektedir.

“[8a-1] Şerife Sâbire Hanım'ın kocasından muhalaa yoluyla boşandığı Muhâla'a i'lâmı Ma'rûz İstanbul'da Cumartesi pazarı kurbünde Molla Ahaveyn mahallesinde sâkine sâhibe-i arzuhâl mu'arrefetü'z-zât Şerife Sâbire bt. es-Seyyid Veliyyüddin nâm hatun İstanbul Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer' de zevc-i muhâlî'ı Bâb-ı âsafî kavaslarından İbrahim Ağa b. Mustafa muvâcehesinde mezbûr İbrahim Ağa beş yüz gurus mehr-i mu'accel-i müstevfâ ve beş yüz gurus mehr-i müeccel tesmiyeleriyle zevc-i dâhilim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla mezbûrun zimmetinde mehr-i müeccel-i mezkûrum olan beş yüz gurus ile nafaka-i iddet-i mu'ayyene-i ma'lûmem üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr ile muhâla'a-i sahîha-i şer' iye ile hul' olduğumda ol dahi hul'-ı mezkûru ba'de'l-kabûl ancak hukûk-ı zevciyyete müte'allika da'vâdan tarafeynden her birimiz âharın zimmetini kabûlü hâvî ibrâ ve iskât eyledik deyü ikrâr ve tasdikleri huzûr[-ı âlîlerine i'lâm olundu]”²¹

Bu akde mahsus lafızların bulunup bulunmadığı konusunda ise mezhepler arasında birtakım ihtilaflar söz konusudur. Hanefî mezhebine göre muhâlea akdi için hul' kökünden türeyen lafızlarla birlikte aynı anlama geldiği kabul edilen *mübâre'e*, *müfâraka*, *mübayene*, *be'y* ve *şirâ* (alım-satım) olmak üzere beş adet kinâî lafız da kullanılabilir. ²² Bu lafızların yanı sıra erkeğin talâk kelimesini bir bedelle birlikte zikretmesi (*talâk alâ mâl*) de bu kabilden değerlendirilir. Bazı durumlarda hul' ile aynı anlama gelen *talâk alâ mal*, bazı durumlar da ise doğurduğu sonuçlar açısından muhâlea'dan farklı kabul edilmektedir. Muhâlea akdinin sonuçları bölümünde bu hususlara değinilecektir.²³

Farklı lafızların kullanılmasının sonuçları konusunda Hanefî mezhebinde çeşitli ihtilaflar vardır. Nitekim Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) mübâre'e lafzı ile yapılan boşanmanın muhâlea lafzı ile yapılan boşanma ile aynı sonuçları doğuracağını ifade eder. Fakat Ebû Hanife söz konusu iki lafızla yapılan boşanmada tarafların nikâh ile oluşmuş tüm haklarının düştüğünü söylerken; İmam Muhammed bu lafızlarla yapılan boşanmada yalnızca zikredilenlerin düşeceğini savunur. Ebû Yusuf (ö. 182/798) ise bu iki kelimenin farklı sonuçlar doğurduğunu kabul eder. Ebû Yusuf, hul' lafızlarıyla yapılan boşanmada tarafların üzerinden nikâh ile oluşmuş tüm hakların düştüğünü, mübâre'e lafzı ile yapılan boşanmada ise tarafların üzerinden yalnızca zikrettiklerinin düşeceğini söylemektedir. Bir başka ifadeyle Ebû Yusuf muhâlea lafzı ile yapılan boşanma hususunda Ebû Hanife'nin görüşünü desteklerken,

²¹ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (1255-1256 / 1839-1840) ed. Coşkun Yılmaz, 95/89.

²² İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/119; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/90-91; Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 6/2549-2552; Atar, “Muhâlea”, 30/399-402.

²³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/91.

mübâre'e lafzı ile yapılan boşanmada İmam Muhammed'in görüşünü destekleyerek lafızlar arasındaki mahiyet farkını içtihadına yansıtmıştır.²⁴

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus bazı fukahânın *fidye*, *musâlahâ*, *mübâre'e* gibi lafızlardan her birinin boşanmanın farklı bir niteliğine işaret ettiğini belirtmiş olmalarıdır. Söz gelimi kadının aldığı mehrin tamamı karşılığında boşanması durumunun *hul'*, bir kısmı karşılığında boşanması durumunun *sulh*, daha fazla mal karşılığında boşanması durumunun *fidye*, kocası üzerindeki haklarının tamamını düşürmesi karşılığında boşanması durumunun ise *mübâre'e* lafzı ile belirtildiğini ifade etmişlerdir.²⁵

İncelenen şer'iyye sicillerinin genelinde boşanma lafzı olarak "muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul'olup/ olduğumda", "...bedeline muhâla'a oldukları" ve "bedeline hal' eylediği" gibi hul' fiili yahut hul' fiilinden türeyen lafızların yer aldığı görülmektedir. İlgili kayıtlardan biri şu şekildedir:

"Sâhibe-i arzuhâl mu'arrefetü'z-zât Fâtıma bt. Süleyman nâm hatun... mezbûr Hüseyin Ağa bin gurus mehr-i mu'accel-i müstevfâ ve altı yüz gurus mehr-i müeccel tesmiyeleriyle zevc-i dâhilim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma'küdüñ-aleyh olan mehr-i müeccel-i mezkûrum olan altı yüz gurus ile nafaka-i iddet-i mu'ayyene-i ma'lûmem üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerine olmak üzere zevcim mezbûr ile muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul' olduğumda ol dahi hul' -ı mezkûru ba'de'l-kabûl hukûk-ı zevciyyete..."²⁶

Petekçi Molla Abdurrahman'dan boşanan Emine Hanım'ın dava kaydında muhâlea, sulh ile eş anlamda kullanılmıştır.

".....bundan akdem merkûmun taht-ı nikâhında iken beni hal' edip zimmetinde mukarrer olan mehir ve nafakam muslihûn tavassutıyla yüz kırk gurusu sulh olunup bedel-i sulhu meclis-i sulhda merkûmdan tamâmen ve kâmilan ahz u kabz eyledim, ba'de'l-yevm merkûm zimmetinde mehir ve nafaka ve cihâz-ı eşyâmdan bir nesne kalmayıp zimmetine âid âimme-i de'âviden ibrâ ve iskât-ı hak eyledim" deyü takrîr, Mollâ Abdurrahman dahi sulh-ı mezkûr ve ibrâ-i mezbûru meclis-i şer'de kabûl edip ehadühumânın âhar zimmetlerinde bir akçe ve bir habbe da'vâ vü nizâ'ları kalmadığını takrîr..."²⁷

²⁴ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi's Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmet Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiye, 2003), 4/326; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/160; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/213-214; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitab*, 3/67.

²⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/129.

²⁶ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/225.

²⁷ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3745 Numaralı Sicil (1237-1239/ 1822-1824), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 9/410.

a. Muhâlea'nın Sıfatı

Muhâlea akdinde irade beyanının kimden geldiği akdin vasfını etkilemektedir. Muhâlea erkek tarafından teklif edildiği takdirde *yemin* yahut *şartlı talâk*, kadın tarafından teklif edildiği takdirde *ivazlı akit* yahut *teberru* olarak değerlendirilmektedir.²⁸ Bu durum muhâleanın niteliğini belirlemekte ve buna bağlı olarak sonuçlarını şekillendirmektedir.

Erkek tarafından teklif edildiğinde *yemin* yahut *şartlı talâk* olarak değerlendirilmesinin sebebi erkeğin kendisinde salt bir hak olarak bulunan talâk yetkisini kadının bir bedel ödemesi şartıyla kabulüne bağlamış olmasıdır. Bu nedenle muhâleanın erkek tarafından teklif edilmesi durumunda İslâm hukukunda *yemin* yahut *şartlı talâk* kuralları uygulanır. Nitekim erkek teklifinin akabinde hiçbir koşulda- yeminde kadının kabulünden önce yahut sonra- bu teklifinden dönemez. Kadının mecliste bulunduğu süre boyunca teklifi kabul etme hakkı vardır. Yeminde meclis birliği aranmadığından dolayı erkekle kadının bir mecliste bulunması da şart değildir. Dolayısıyla erkek kadının olmadığı bir yerde muhâlea lafızlarını kullanarak niyetini izhar ederse, kadın bu durumdan haberdar olduğu yerde teklifi kabul etmesi durumunda muhâlea yolu ile boşanma gerçekleşmiş olur. Erkeğin karısını kabulden men etme gibi bir hakkı olmadığı gibi herhangi bir muhayyerlik şartı da koyması geçerli değildir.²⁹ Tüm bunlarla birlikte erkek akdi bir şarta bağlayabilir veyahut gelecek zamana izafe edebilir. “Bir daha içki içersen şu kadar para karşılığında seninle muhâleayı kabûl ettim.” yahut “3 aydan fazla eve dönmemem durumunda şu kadar para karşılığında seninle muhâleayı kabul ettim.” derse şart gerçekleştikten yahut vakit tamamlandıktan sonra evlilik akdi muhâlea ile sonlanmış olur ve erkek belirtilen miktarı kadından almaya hak kazanır. Nitekim “şarta muallâk olan icab kable’-şart mâdum olduğundan kabul kendisine tekaddüm edemez. İzafet de talik hükmündedir.”³⁰ Sonuç olarak erkeğin icabı, kadının cevabına kadar bağlayıcı niteliktedir.

Kadın tarafından teklif geldiğinde *ivazlı akit* (*muâvaza*) yahut *teberru'* akdi olarak değerlendirilmesinin sebebi kadının, kocasının onu boşamasına karşılık bir (ivaz) bedel teklif etmesidir. Bu nedenle muhâleanın kadın tarafından teklif edilmesi durumunda İslâm hukukunda *ivazlı akit* (*muâvaza*) kuralları uygulanır. Nitekim kadın, kocasının kabulünden evvel icabından dönebilir ve bu konuda muhayyerlik hakkı vardır.³¹ Fakat ivazlı akitlerde meclis

²⁸ Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 3/156-157; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/188; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Râik*, 4/121; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/88; Abdülvehhab Hallaf, *Ahkâm-ı Ahval-i Şahsiyye fî Şeriat'il İslamiyye* (Kuveyt: Dar'ul Kalem, 1990), 153-54.

²⁹ Şeybânî, İmam Muhammed b. Hasan, *el-Camiu's-Sağîr*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dar'ul İbn Hazm, 2011), 119.

³⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/273.

³¹ Şeybânî, *el-Camiu's-Sağîr*, 119.

birliğı şart olduğundan kadının erkeğın olmadığı bir mecliste muhâlea teklifinde bulunması geçersizdir. Bunun yanı sıra kadının akdi herhangi bir şarta bağlaması yahut gelecek bir vakte izafe etmesi de söz konusu değildir.³²

İstanbul Bâb Mahkemesi 303 numaralı Fâtımatüzzehra Hanım'ın geçinemediğı kocası Mehmed Ağa ile muhâlea yoluyla boşandığı kayıтта teklif Fâtımatüzzehra Hanım'dan gelmiştir.

“303[40a-4] Fâtımatüzzehra Hanım'ın geçinemediğı kocası Mehmed Ağa ile muhâlea yoluyla boşandığı Muhâla'a Ma'rûz: İstanbul'da Haseki kurbünde Kîçihatun mahallesinde sâkine mu'arrefetü'z-zât Fâtımatüzzehrâ bt. Osman nâm hatun İstanbul Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer'-i münîrde zevc-i muhâlî'ı teba'adan el-Hâc Mehmed Ağa b. Ahmed nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr Mehmed Ağa zevc-i dâhilim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün-aleyh mehr-i müeccel hakkım olan yüz altmış gurus ile nafaka-i iddet-i mu'ayyene-i ma'lûmem üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim merkûm Mehmed Ağa ile muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul“ olduğumda ol dahi hul“-ı mezkûru ba'de'l-kabûl hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetimizden işbu târîh-i i'lâma gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'iyyeye müte'allika âmm-e-i da'vâdan tarafeynden her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-ı sahîh-i şer'î ile kabûlü hâvî ibrâ ve iskât eyledik deyü ikrâr ve tasdikleri mübâşirleri Bâb-ı Seraskerî kavaslarından Üsküdarlı Osman Kavas kulları yediyle huzûr-ı [âlîlerine i'lâm olundu]”³³

İncelenen kayıtlarda muhâlea akdinin kurulması için gereken ilk irade beyanının kadının vekili tarafından geldiğine de rastlanmaktadır. Diyarbakır sicillerinde Zeliha bt. Yusuf'un muhâlea akdi için Hasan Hoca'yı vekili olarak tayin ettiğı kayıt şu şekildedir:

“Melek Ahmed Camii mahallesinde sâkine Zeliha bt. Yusuf tarafından vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi Hasan Hoca meclis-i şer'de mezbûrenin zevci Abuş mahzarında zevce-i mezbûresini tatlîk etmiş olduğundan mehir ve nafaka-i iddetini talep, yüz gurus mehir ve nafaka-i iddeti dahi yüz gurus sagîre kızı Hafize'ye dahi mâhiye on beş gurus nafaka ve kisve-bahâ farz olunduğı.”³⁴

İncelenen kayıtlarda Diyarbakır'daki kadınların daha çok vekilleri aracılığıyla mahkemeye başvurdıkları görülmektedir. İstanbul kayıtlarına nazaran Diyarbakır sicillerinde kadınları temsilen vekillerin daha çok yer alıyor olması toplumun sosyal yapısı konusunda fikir vermektedir. Ancak bununla birlikte erkeklerin de hukukî işlemler için kendilerine vekil tayin ettikleri vâkidir. Kayıtlarda kadınların erkek vekillerden çok kadın vekil tercih etmeleri ise önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca kayıtlarda kadınların boşanma taleplerinin yanı sıra mehir, nafaka

³² Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/273.

³³ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/225.

³⁴ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3803 Numaralı Sicil (1263-1264/ 1847-1848), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 13/616.

ve miras alacakları, ticarî konulardaki anlaşmazlık gibi birçok konuda da bizzat mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir.

b. Muhâlea Yapacak Kişilerde Aranılan Şartlar

Muhâlea akdinin kurulabilmesi için taraflarda aranılan en temel şart, sahih ve geçerli bir nikâhın bulunmasıdır. İstanbul kayıtlarının önemli bir kısmında bu husus vurgulanmış ve taraflar arasında sahih bir nikâh olduğu "...mehr-i müeccel tesmiyeleri ile zevc-i dâhilim olup" yahut "...meclis-i şer' de zevc-i dâhili..." gibi ifadelerle belirtilmiştir. Diyarbakır Sicillerinde ise İstanbul kayıtlarına nisbeten mezkûr bilgiler daha az yer verilmiştir.

Muhâlea akdinin taraflar açısından farklı değerlendirilmesi, taraflarda aranılan şartları da etkilemektedir. Söz gelimi erkek için âkil ve baliğ olması boşama yetkisi için yeterli görülürken; kadının muhâleanın anlamını bilmesi ve buna razı olması şart koşulmaktadır.³⁵ Bunun sebebi ise ivazlı akitlerde rıza ve ibarenin bilinmesinin sıhhat şartı olarak zikredilmesidir.³⁶ Bu nedenle kadının ikrah altında taraf olduğu muhâlea akdi itibara alınmamaktadır. Kadınların ikrah altındaki tasarrufları akdin kurulumunu engellemesine rağmen ikrah altındaki erkek muhâleaya taraf olabilir.³⁷

Kayıtlarda Ümmü Hâtûn'un vekili olan annesi Âişe Hatun, mahkemeye bedelin cebren verildiğine dair dava açmış fakat Ümmü Hâtûn'nun zevc-i muhâli'i bedelin rıza ile verildiğini iddia etmiştir.

"Ümmü Hâtûn tarafından vekili anası Âişe, mezbûre Ümmü'nün zevc-i muhâli'i Ahmed mahzarında üzerine "merkûm müvekkilemi hul" etmekle üç mâh on günlük nafakasını ve üç yüz gurusu mehrini taleb", suâl, cevâbında "mezbûrenin yüz elli gurusu mehri olup mehr-i mezkûru ve nafakasını bahşeyleyip ben dahi bedeline hul" eyledim deyu" def'e tasaddî eylediğinde yine vekil-i mezbûre cevâbında "müvekkilem mezbûreyi darb edip cebren bahşetdirmiştir" dedikde yine merkûm Ahmed cevâbında darbını ikrâr edip lâkin "bir buçuk sâ'at sonra hüsn-i rızasıyla bahşeyledi" deyu def'e tasaddîsi fetvâ-yı şerîfe havâle."³⁸

Yukarıdaki kayıt incelendiğinde Âişe hanımın davayı açması için vekâleti annesi Ümmü Hâtuna vermesi dikkat çeken ilk unsurdur. Bu kayıтта kadının rızası olmadığı takdirde muhâlea akdinin gerçekleşmeyeceğinin bilincinde olan Ayşe Hanım, şartların sağlanmadığını

³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/132-133.

³⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/4; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 5/436.

³⁷ Hallaf, *Ahkâm-ı Ahval-i Şahsiyye fi Şeriat'il İslamiyye*, 154.

³⁸ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3767 Numaralı Sicil (1244-1246/ 1828-1831), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 11/39.

mahkemeye bildirmektedir. Bu örnekte görüldüğü üzere kadınların kendi haklarının bilincinde olduğu ve haklarını aramak için mahkemeye başvurdıkları görülmektedir.

Ayrıca kadının muhâlea akdine taraf olabilmesi için mülkiyeti altındaki mallar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olması gerekir. Bu ise kadının âkil ve baliğ olmasının yanı sıra rüşd sahibi olmasını da gerekli kılar. Bu noktada fukahaya göre bulûğa ermemiş küçük kızın muhâlea akdinde velinin muhâlea bedelini kızın malı üzerinden ödeme niyetiyle yaptığı akitler zarar olarak değerlendirileceğinden geçerli değildir. Ancak fukaha velinin muhâlea bedelini kendi malı üzerinden ödemesi şartıyla yapılan muhâlea akdinin geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁹ İmam Malik ise bu noktada velinin kızını evlendirmeye yetkisi olduğu gibi kızın malı ile muhâlea akdi yapabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ İncelenen defterlerde kadının taşınması gereken vasıflara dair herhangi bir bilgi ile karşılaşmamıştır.

c. Muhâlea Akdinin Kurulmasının Sebepleri ve Bedel

Klasik kaynaklarda muhâlea sebepleri, erkek yahut kadının aralarındaki ülfetin kaybolması, kadının kocasını ahlak, yaratılış yahut din açısından hoş görmemesi,⁴¹ tarafların geçimsizliği (nüşûz), erkeğin hanımına eziyet etmesi yahut kadının kocasına isyan etmesi şeklinde ifade edilmiştir.⁴² İstanbul Bâb Mahkemesi kayıtları incelendiğinde muhâlea akdi ile boşanma sebeplerinin tamamı “beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olmamağla” kaydı ile belirtilmektedir. Örneğin Şerife Nefise Hanım “İstanbul Bâb Mahkemesi’nde meclis-i şer‘-i münîrde zevc-i muhâlî‘ı derûn-ı arzuhâlde mezkûr’l-ism es-Seyyid Mehmed b. Receb nâm kimesne muvâcehesinde merkûm es-Seyyid Mehmed zevc-i dâhilim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olmamağla”⁴³ sebebi ile Seyyid Mehmet Beyden muhâlea yoluyla boşanmayı talep ettiği görülmektedir.

Diyarbakır Kadı Sicillerinde ise tüm kayıtlarda boşanma sebebinin bildirilmediği; boşanma sebebinin bildirildiği kayıtlarda ise “adem-i hüsn-i muaşeret”, “adem-i imtizac” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Çakal mahallesinden Zeyneb bt. Hasan “zevc-i mahalle-i mezkûrda sâkin Hasan b. Mustafa muvâcehesinde "mezbûr Hasan bundan akdem 300 guruş mehr-i müeccel-i mev‘ûd tesmiyesiyle zevc-i dâhilim olup beynimizde adem-i hüsn-i

³⁹ Şeybânî, *el-Camiu's-Sağîr*, 118; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/158; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/111-113.

⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/134.

⁴¹ Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. Abdullah ibn Kudame, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulhasan Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Halevi (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Baskı), 11/220; Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 5/681.

⁴² İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/128.

⁴³ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/283-284.

mu'âşere mebnî"⁴⁴ sebebine binaen muhâlea yoluyla boşanmak istediğini bildirmektedir. Sonuç olarak incelenen kayıtlarda tarafların birbirleriyle geçinemedikleri vurgulanmakta fakat geçimsizlik sebebinin kimden kaynaklandığı açıkça ifade edilmemektedir. Hâlbuki İslâm hukukunda muhâlea bedeli geçimsizliğin kaynaklandığı tarafa göre tayin edilmektedir.

Geçimsizliğin erkekten kaynaklandığı durumlarda erkeğin karısından herhangi bir bedel alması "...ondan hiçbir şeyi geri almayın..."⁴⁵ âyeti gereğince tahrimen mekruh veya haram kabul edilir.⁴⁶ Nitekim bu durumda erkek hakkı olmayan bir malı almış sayılmaktadır. Kişinin hakkı olmadığı bir malı almasının haram olduğu üzerinde ise icmâ vardır. Zira bu durumda erkek kendisine tanınan boşama yetkisini kullanmak yerine normal şartlarda kadının kendi rızasıyla vermesi beklenen bir bedeli zorla ve baskıyla almış olur. Fıkıh kitaplarında hâkim önünde her ne kadar akit geçerli, bedel lazım olsa da söz konusu bedel diyâneten haram kabul edildiğinden erkeğin bu bedeli alması halinde günahkâr olacağı ifade edilmektedir.⁴⁷

Hanefî mezhebindeki genel kabule göre geçimsizliğin erkek tarafından kaynaklandığı durumlarda erkeğin verdiği mehirden daha fazlasını kadından alması kazâen geçerli olsa da diyâneten câiz değildir.⁴⁸ Hanefî âlimler bu durumda erkeğin bedel almasının kazâen geçerli olmasını şu şekilde açıklamaktadır: Kadın mülkiyeti altındaki mallar hususunda dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Eğer kadın herhangi bir miktarı vermeye razı olursa bu durumda işlem kazâi açıdan geçerlidir. Geçimsizliğin kadından kaynaklandığı durumlarda ise erkeğin bedel almasında bir kerahet görülmemiştir. Böyle bir durumda erkeğin verdiği mehirden az yahut çok bir bedel alması kazâen câiz olsa da verdiği mehirden fazla bir bedel alması bazı fukahaya göre kerih görülmüştür.⁴⁹

İstanbul Bâb Mahkemesinde 40 kayıttan 19'unda erkeğin evlilik akdi sırasında kadına mehir olarak verdiği miktarın tamamı (*mehr-i mu'accel ve mehr-i müeccel*) zikredilmekte; akabinde muhâlea bedeli zikredilmektedir. Bunun dışında bazı kayıtlarda verilen mehir miktarının sadece bir kısmı zikredilmekte bazılarında ise mehir miktarı hiç zikredilmemektedir. Söz gelimi Ayşe Hanım kocasından muhâlea yoluyla boşanmak için mahkemeye başvurduğunda ilgili kayıtta "zevc-i muhâlî'ı Fes Boyacısı Mustafa b. Mehmed nâm

⁴⁴ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3731 Numaralı Sicil (1289-1290/ 1872-1873), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 12/109.

⁴⁵ el-Nisa 4/20

⁴⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/157; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/193; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/128; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/ 93 Meydânî, *el-Lübâb*, 3/64.

⁴⁷ Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 5/681; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/128.

⁴⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/157; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/194, 196; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/64.

⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/132; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/157; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/194; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/128; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/ 95; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/64.

kimesne muvâcehesinde mezbûr Mustafa Ağa beş yüz guruş mehr-i mu'accel-i müstevfâ ve beş yüz bir guruş mehr-i müeccel tesmiyeleriyle zevc-i dâhili"⁵⁰ olduğunu fakat aralarında hüsn-i muaşeretleri olmaması sebebiyle mehr-i müecceli olan beş yüz bir kuruş, nafaka-i iddeti ve meunet-i süknâsını muhâlea bedeli olarak tayin etmiştir.

Diyarbakır Şer'iyye Sicillerinde ise Zeynep bt. Hasan'nın 300 kuruş mehr-i müeccel,⁵¹ Nuri bt. Hüseyin'in ise 500 kuruş mehr-i muaccel ve 15 kuruş mehr-i müeccel⁵² olmak üzere sadece iki kayıttta mehir miktarlarının zikredildiği görülmektedir.

Mahkeme defterlerinde zikredilen mehir ve muhâlea bedelleri incelendiğinde genellikle belirlenen muhâlea bedelinin, kararlaştırılan mehir miktarından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Osmanlı mahkemelerinin büyük çoğunluğunda Hanefî mezhebinin esas alındığı göz önünde bulundurulduğunda geçimsizliğin kadından yahut iki taraftan birden kaynaklandığı ihtimali gündeme gelmektedir. Nitekim geçimsizliğin iki taraftan da kaynaklandığı durumlarda "*kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur.*"⁵³ âyeti gereğince erkeğin bedel alması mübah görülmüştür.⁵⁴ Bedel konusunda değinilmesi gereken bir diğer husus ise bedelin cinsinin ne olduğudur. Fukaha mehir için geçerli olan her bedelin hul' için de geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁵

İstanbul Bâb Mahkemesi defterlerine başvurulduğunda bir tanesi dışında kayıtların tamamında muhâlea akdi için talep edilen bedelin mehr-i müeccel, kadının iddet süreci boyunca geçimini sağlayacağı miktarı ifade eden iddet nafakası ve iddet süresi boyunca barınma ihtiyacının karşılanmasını ifade eden meûnet-i süknâsı olarak tayin edildiği görülmektedir. Diyarbakır kayıtlarında ise genel olarak bahsi geçen bedeller talep edilirken yer yer bedel cinslerinde değişme söz konusu olmaktadır. Örneğin Diyarbakır Şer'iyye Sicillerinde yer alan bir kayda göre Fatih Mahallesi ahalisinden Meymune bt. Aziz ile Zülfikar b. Mustafa arasındaki muhâlea akdi için bedelinin bir kat yatak, mehir ve nafaka olduğu görülmektedir.⁵⁶

Bazı örneklerde ise yukarıda bahsi geçen bedellere ek olarak başka şeylerin de istendiği görülmüştür. Eklenen bu bedeller şehirlerin kültürel ve ekonomik durumları hakkında bilgi vermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim İstanbul'da elmas yüzük gibi değerli eşyalar

⁵⁰ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/ 91.

⁵¹ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri 3731 Numaralı Sicil, 12/109.

⁵² Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri 3731 Numaralı Sicil, 21/82.

⁵³ el- Bakara, 2/229.

⁵⁴ İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/128.

⁵⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/157; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 5/88; Meydânî, *el-Lûbâb*, 3/65.

⁵⁶ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3803 Numaralı Sicil, 13/618.

bedel olarak zikredilirken Diyarbakır'da cübbe, taraklı entari bahâsı gibi ürünler bedel olarak zikredilmektedir.

İstanbul'daki ilgili kayıtlar şu şekildedir:

“...mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün-aleyh mehr-i müeccel-i mezkûrum olan altı yüz elli bir gurus ile nafaka-i iddet-i mu'ayyene-i ma'lûmem üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr ile muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul“ olduğumda ol dahi hul“-ı mezkûru ba'de'lkabûl hukûk-ı zevciyyete ve zevcim mezbûrun zimmetinde bir elmas yüzük ve bir sîm ile ve bir sagîr sedefkârî çekmece kıymetlerinden hakkım olan bin gurusun iki yüz elli gurusunu çend rûz zarfında bana edâya ta'ahhüd etmekle bâkîsi olan yedi yüz elli gurusâ ve işbu târîh-i i'lâma gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'iyyeye müte'allika âmme-i de'âvîden ben zevcim mezbûrun zimmetini ol dahi kezâlik hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetden işbu târîhe gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'iyyeye müte'allika âmme-i de'âvîden benim zimmetimi her birimiz ibrâ-i âmm-ı sahîh-i şer'î ile kabûlü hâvî ibrâ ve iskât eyledik deyü ikrâr ve tasdîkleri huzûr-ı [âlîlerine i'lâm olundu]”⁵⁷

Diyarbakır'daki kayıtta ise şunlar yer almaktadır:

“...Mollâ İsmail dahi itlâka râzı olup zimmetinde olan dört yüz gurus mehr-i müeccelesini ve üç mâh on gün nafaka ve kiske bahâsı olarak elli gurus ve mehr-i mu'acceli tarafından verdiği bir aded kadife cübbe emânet olmağla kıymeti olarak iki yüz elli gurus ve saçbağı için yüz yetmiş buçuk gurus ve bir aded taraklı entari bahâsı olarak yirmi gurus ki cem'an sekiz yüz doksan buçuk gurusâ bâliğ olup ve hânesinde olan ekal ve ekser ber-mûceb-i defter cihâzını ve meblağ-ı mezbûr sekiz yüz doksan buçuk gurus meclis-i şer'-i şerîf-i enverde vekîl-i merkûm Mollâ Cercis'e tamâmen ve kâmilten teslîm edip...”⁵⁸

Görüldüğü gibi talep edilen mehir ve muhâlea bedelleri şehirlerarasında çeşitli farklılıkları barındırdığı gibi aynı şehirde de farklı miktarları içermektedir. Nitekim Diyarbakır'daki kayıtlarda bin ve bin altı yüz gibi yüksek rakamlar da söz konusudur. Bu nedenle 19. Yüzyılda Diyarbakır'a gelen Alman Doktor Lamec Saad'ın aşağıdaki gözlemini halkın tamamına şamil kılmamak gerekir.

“şehirdeki Müslüman nüfus günden güne azalmaktadır; şehirde görev yapan memurlar ve birkaç büyük toprak sahibi dışındaki Müslümanların çoğu yoksuldur ve katırcılık, bahçıvanlık, eskicilik, hamallık ve genellikle Müslümanların yanında- nadiren de Hıristiyanların yanında- hizmetkârlık yapmaktadırlar. Şehrin sanayisinde sahip oldukları tek alan

⁵⁷ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/245-246.

⁵⁸ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3828 Numaralı Sicil, 1/377.

leblebiciliktir. Bu mesleklerin dışında birkaç Müslüman lüle yapımcılığı ve eyercilikle geçinmekte, bir kişi de terzilikle uğraşmaktadır.”⁵⁹

Mehir miktarı yüksek olan örneklerden bir tanesi ise Diyarbakır sicillerindeki Âişe Hanım ile Mehmed Bey arasındaki davadır. Bu davada mehir-i mu’accel miktarı doksan beş tane koyun ve kuzu ve iki hançer ve bir kurşak ve bir kazan bin altı yüz kuruş olarak belirlenmiştir.⁶⁰ Aynı şekilde Dervîşhüseyin mahallisi ahalisinden Zülfü bt. el-Hac ile Dervîş Mehmed arasında kurulan muhâlea akdi için “...zimmetinde mütekarrer ve ma’küdün aleyh bin guruş mehr-i müeccel ve bin guruş mehr-i mu’accelinden fâriğa olarak nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsı...”⁶¹ bedel olarak zikredilmiştir.

Ayrıca annenin emzirmesinin, belli bir yaşa kadar çocuğunun bakımını üstlenmesinin de muhâlea akdi için bedel olması mümkündür.⁶² İncelenen muhâlea davalarında bedele mehr-i müeccel, iddet nafakası ve me’ûnet-i süknâya ilâveten çocukların belli bir yaşa kadar bakımının anne tarafından karşılanması eklendiği görülmektedir.

“...mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma’küdün-aleyh mehr-i müeccel hakkım olan beş yüz guruş ile nafaka-i iddet-i mu’ayyene-i ma’lûmem üzerlerine olduğundan mâ’adâ zevcim merkûmun firâşından hâsıllar ve benden mütevellidler sulbiye kızı sekiz buçuk yaşında Necibe ve 5 yaşında Ahmed nâm sagîrân[dan] mezbûre Necibe dokuz yaşını ve mezbûr Ahmed dahi yedi yaşını tekmi’l edinceye değin kendi mâlîmdan infâk ve iksâ edip eğer sagîretân-ı mezbûrân kable-tamâmi’l-müdde fevt olurlar ise nafaka-i bakiyelerinden zimmetim berîe olmak üzere zevcim mezbûr Süleyman Ağa ile muhâla’a-i sahîha-i şer’iye ile hul’ olduğumda ol dahi...”⁶³

Aynı durum Diyarbakır kayıtlarında da görülmektedir.⁶⁴ Mahkeme defterlerindeki bir kayıta, kadının muhâlea bedeli olarak çeşitli mal yahut para dışında erkeğin üzerindeki sabit borcu silmeyi teklif ettiği de görülmektedir. İlgili kayıt şu şekildedir:

“...zimmetinde olan dört yüz guruş mehr-i müecclesini ve üç mâh on gün nafaka ve kisve bahâsı olarak elli guruş ve mehr-i mu’acceli tarafından verdiği bir aded kadife cübbe emânet olmağla kıymeti olarak iki yüz elli guruş ve saçbağı için yüz yetmiş buçuk guruş ve bir aded taraklı entari bahâsı olarak yirmi guruş ki cem’an sekiz yüz doksan buçuk guruşa bâliğ olup ve hânesinde olan ekal ve ekser ber-mûceb-i defter cihâzını ve meblağ-ı mezbûr sekiz yüz doksan buçuk guruş

⁵⁹ Kasım Ertaş, “Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Diyarbakır”, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, ed. Mehmet Bilen vd. (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı, 2017), 1/50.

⁶⁰ Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3791 Numaralı Sicil (1249-1250/ 1834), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 11/297.

⁶¹ Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3803 Numaralı Sicil, 13/553.

⁶² Nevevî, *Ravzatü’t-Tâlibîn*, 5/701; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 5/109-110.

⁶³ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/194-195.

⁶⁴ Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri 3828 Numaralı Sicil, 1/377.

meclis-i şer'-i şerîf-i enverde vekîl-i merkûm Mollâ Cercis'e tamâmen ve kâmilten teslîm edip ve ba'de'l-yevm zevce-i mezbûrenin hamli zuhûra gelir ise yedi yaşına kadar terbiye ve nafaka ve kisvesi zevce-i mezbûrenin üzerine olmak üzere bedeline zevc-i merkûm hul' edip..."⁶⁵

Muhâlea akdinde bedel hususunda vurgulanması gereken bir diğer husus ise başvurulmuş hilelerdir. Örneğin kadın elinde bir şey olmadığı halde "elimde olan mal üzerine" yahut "elimde olan dirhemler üzerine benimle muhâlea yap" dese eşi de bunu kabul etse muhâlea geçerli olur. Kadının ilk durumda mehrini teslim etmesi ikinci durumda ise en az üç dirhem vermesi gerekir. Zira muhâlea akdi kadın açısından ivazlı akit olarak değerlendirilir. Öte yandan Arapça'da çoğul lafzın asgarisi üç kabul edildiğinden dirhemler ifadesinden dolayı en az üç dirhem vermesi gerekir. Fakat kayıtlarda kadınların bu tarz hilelere başvurup başvurmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

d. Muhâlea Akdinin Sonuçları

İslâm aile hukukunda muhâlea akdinin üç önemli sonucu bulunmaktadır. Bu sonuçların en önemlisi muhâlea akdinin bâin talâk sayılmasıdır.⁶⁶ Muhâleanın bâin talâk sayılmasının birçok sebebi vardır. Bunun ilk sebebi Hz. Peygamber'in "Hul' bâin talâktır." buyurmasıdır.⁶⁷ Öte yandan kadının boşanma için bir bedel ödemesi ve hul'un kinâî bir lafız olması da muhâlea akdinin bâin talâk sonucu doğurmasının önemli sebepleri arasındadır.

İki şehrin mahkeme kayıtlarında hul'un bâin talak olarak görüldüğü yalnızca Ahmet b. Hüseyin ile Sultan bt. Ömer arasında geçen dava kaydında zikredilmiştir. İlgili kayıta Ahmet b. Hüseyin eşi Sultan bt. Ömer'i kendisine itaat etmemesi şikâyetiyle mahkemeye başvurmuş, mahkemeden eşinin kendisine itaat etmesi noktasında uyarılmasını talep etmiştir. Sultan bt. Ömer ise itaat etmediğini ikrar etmiş akabinde bunun sebebi olarak Ahmet b. Hüseyin'in dört yüz yetmiş kuruş karşılığında kendisiyle muhâlea akdini kabul ettiğini dolayısıyla kendisinden mübâne yoluyla boşandığını ifade etmiştir.⁶⁸

Diğer kayıtlarda ise boşanmanın bâin oluşunun açıkça zikredilmemesi bunun zâhirî bir bilgi olmasından kaynaklanabilir. Zira ric'î talâk sayılması durumunda kadının herhangi bir bedel vermesinin manası kalmayacak; erkek iddet süresi içerisinde eşine tekrardan

⁶⁵ Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri 3767 Numaralı Sicil, 11/58.

⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 4/325; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/188, 196-197; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/85.

⁶⁷ Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/156; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raîk*, 4/120.

⁶⁸ Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri 3731 Numaralı Sicil, 12/87.

dönebilecektir.⁶⁹ Öte yandan İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) bir rivayete⁷⁰ ve Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) eski kavline göre ise bu işlem bâin talâk değil fesih sayılmaktadır. Dolayısıyla kişi üç talak hakkından bir şey kaybetmemekte yeni bir nikâh akdi ile eşine dönebilmektedir.⁷¹

Bu noktada açıklanması gereken bir diğer husus ise İslam hukukunun klasik kaynaklarında erkeğin talâk kelimesini bir bedelle birlikte zikretmesi durumunda “*talâk alâ mâl*” dediğimiz boşanma işlemi ile muhâlea akdinin benzer hükümlere tâbi olması durumudur. Fakat eğer muhâleada bedel batıl olursa muhâlea, bâin talâk olarak geçerliliğini sürdürürken “*talâk alâ mâl*” yoluyla yapılan boşanmada bedelin batıl olmasıyla talâk ric'ie dönüşür. Bu durum iki tür boşanma arasında vurgulanması gereken en temel farkı oluşturmaktadır.⁷²

Muhâlea akdinin bir diğer sonucu ise kadın açısından ivazlı akit yahut teberru' hükmünde olan muhâlea akdi için belirlenen bedelin kadının zimmeti üzerinde sabit olmasıdır. Kararlaştırılan bedelin kadının malından verilmesi şart değildir, söz konusu bedel üçüncü bir şahıs tarafından da karşılanabilir.⁷³ Burada önemli olan kararlaştırılan bedelin erkeğe teslim edilmesidir.

Kayıtlarda bedelin kimin tarafından verildiği özellikle zikredilmemiş lakin aşağıdaki kayıta görüldüğü üzere muhâlea akdi akabinde Emine Hanım bedeli aynı mecliste teslim etmiştir. İlgili kayıt şu şekildedir:

“... bundan akdem merkûmun taht-ı nikâhında iken beni hal' edip zimmetinde mukarrer olan mehir ve nafakam muslihûn tavassutıyla yüz kırk guruşa sulh olunup bedel-i sulhu meclis-i sulhda merkûmdan tamâmen ve kâmilan ahz u kabz eyledim, ba'de'l-yevm merkûm zimmetinde mehir ve nafaka ve cihâz-ı eşyâmdan bir nesne kalmayıp zimmetine âid âmme-i de'âvîden ibrâ ve iskât-ı hak eyledim" deyü takrîr, Mollâ Abdurrahman dahi sulh-ı mezkûr ve ibrâ-i mezbûru meclis-i şer' de kabûl edip ehadühumânın âhar zimmetlerinde bir akçe ve bir habbe da'vâ vü nizâ'ları kalmadığını takrîr ve "takrîr-i meşrûhumuz zabt ve hüccet-i şer'iyye olunsun" dediklerinde gibbe't-tasdik hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu...”⁷⁴

Öte yandan Diyarbakır ahalisinden Sinan'nın taraf olduğu muhâlea akdi için eşine muhâlea bedelini ileri bir tarihte ödemesi için mühlet verildiği zikredilmiştir. Kaydın sonunda dava tarihi 2 Z. 1263 olarak belirtilmiştir. Kurban bayramının Zilhicce ayının 10'u olduğu

⁶⁹ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/135.

⁷⁰ Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 5/682-685.

⁷¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 2/682.

⁷² Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 4/325, 328; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/157; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/197.

⁷³ Atar, “Muhâlea”, 30/399.

⁷⁴ Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri 3745 Numaralı Sicil, 9/410.

dikkate alındığında mahkeme tarafından kadına borcunu teslim için bir aydan biraz fazla süre verildiği görülmektedir. İlgili kayıt şu şekildedir:

“Zevce-i mezbûr altı yüz guruşdan mâ'adâ meblağ ve eşyâdan ve mehr-i müeccelden fâriğa ve meûnet-i süknâları üzerine olmak üzere muhâla'aya tâlibe oldukda zevc-i merkûm Sinan dahi ber-minvâl-i muharrer hal' edip ehadühümâ âharın zimmetini zevciyete ve eşyâya müte'allik âmme-i da'vâdan ibrâ ve iskât-ı hak eyledikleri takrîrleri kayıd şüd. Altı yüz guruş yevm-i edhâya değin edâya müte'ahhid şüd.

Fî 2 Z. sene [12]63”⁷⁵

İncelenen kayıtların büyük çoğunluğunda muhâlea akdi ile birlikte tarafların zimmetlerinin ibrâ edildiği zikredilmektedir. Zimmet ibrâsında ise iki farklı görüş söz konusudur. Ebû Hanife'ye göre evlilik akdi ile sabit olan malî hakların tamamı muhâlea sonucunda düşmektedir.⁷⁶ Mehrin teslim edilmeyen kısmı, birikmiş eski nafaka miktarı gibi evlilik akdi ile sabit olan malî borçların kadına ödenmesi gerekmemektedir. Akdin kurulduğu esnada kadın henüz iddet nafakasını almaya hak kazanmadığından dolayı bu nafakanın ödenmesi gerekir. Ancak muhâlea bedeli olarak iddet nafakasının da muhâlea bedeli olarak zikredildiği durumlarda kocanın iddet nafakasını ödeme yükümlülüğü ortadan kalkmaktadır.

Osmanlı mahkemelerinde İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un muhâlea akdi ile tarafların zimmetinden yalnızca zikredilen kısmın düştüğüne dair görüşlerinin uygulanması dikkat çekicidir. Kayıtlarda taraflar zikredilenler dışında evlilik akdi ile ortaya çıkmış tüm haklardan tarafların zimmetlerinin ibrâlarını vurgulamışlardır. İstanbul Bâb Mahkemelerinin tamamında söz konusu durum şu şekilde zikredilmektedir:

“.....mezbûr ile muhâla'a-i sahîha-i şer'îye ile hul“ olduğumda ol dahi hul“-ı mezkûru ba'de'l-kabûl hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetden işbu târîhe gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'îyeye müte'allika âmme-i da'vâdan tarafeynden her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-ı sahîh-i şer'î ile kabûlü hâvî ibrâ ve iskât eyledik deyü ikrâr ve tasdikleri huzûr[-ı âlîlerine i'lâm olundu]⁷⁷

Diyarbakır Şer'îyye Sicilleri'nde ise durum biraz daha farklıdır. Kimi davalarda zimmet ibrâsı kayda alınmadığı görülürken kimi davalarda zimmet ibrâsı kayıt altına alınmıştır.

“Zevce-i mezbûr altı yüz guruşdan mâ'adâ meblağ ve eşyâdan ve mehr-i müeccelden fâriğa ve meûnet-i süknâları üzerine olmak üzere muhâla'aya tâlibe oldukda zevc-i merkûm Sinan dahi ber-minvâl-i muharrer hal' edip ehadühümâ âharın zimmetini zevciyete ve eşyâya müte'allik âmme-i

⁷⁵ Diyarbekir Şer'îyye Sicilleri 3803 Numaralı Sicil, 13/587.

⁷⁶ Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâi'*, 4/326; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/160; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 4/213-214; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/67.

⁷⁷ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/102-103.

da'vâdan ibrâ ve iskât-ı hak eyledikleri takrîrleri kayıd şüd. Altı yüz guruş yevm-i edhâya değin edâya müte'ahhid şüd.⁷⁸

Kimi zaman ise taraflarla birlikte velilerinin de zimmet ibrâsına dâhil oldukları kayıtlara yansımıştır.

“.....hul“-ı mezkûru ba'de'l-kabûl hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetden işbu târîhe gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'îyyeye müte'allika âmm-i da'vâdan ben ve vâlidem hâzıra-i mezbûre ile ma'an zevcim mezbûr Mehmed'in zimmetini ol dahi kezâlik hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetden işbu târîh-i i'lâma gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'îyyeye müte'allika âmm-i da'vâdan <tarafeyn> benimle vâlidem hâzıra-i merkûmenin zimmetlerimizi her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-i sahîh-i şer'î ile ibrâ ve iskât ve her birimiz âharın ibrâsını kabûl eyledik deyü ikrâr ve tasdikleri huzûr-ı [âlîlerine i'lâm olundu]⁷⁹

Evlilik bağının dışında kazanılmış haklar ise hul' ile düşmemektedir.⁸⁰ Nitekim taraflar arasında satım akdi yahut borç söz konusu ise muhâlea akdi içerisinde şart koşulmadıkça bunların ödenmesi gerekir. Bazı kayıtlarda görüldüğü üzere evlilik akdi ile tarafların üzerine sabit olmuş borçlar dışında kalan borçların edâsı talep edilmekte, zimmet ibrâsı sırasında bu durum özellikle vurgulanmaktadır.⁸¹

Sonuç

Muhâlea teorisi Diyarbakır ve İstanbul pratiği ile incelenirken çeşitli hususlar dikkat çekmiştir. Bu hususların başında teorinin pratik ile uyumu gelir. Muhâlea kayıtları ışığında incelenen sicillerde İslam hukuk teorisindeki hükümlerin mahkemelerde büyük oranda takip edildiği, uygulamanın teori ile uyumlu olduğu görülmüştür. Ancak bu uyumla birlikte bazı istisnalar da söz konusudur. Örneğin teoride erkeğin muhâlea bedeli olarak mehir miktarından fazlasını alması câiz kabul edilmekle birlikte kerih görülmüştür. Uygulamaya bakıldığında ise muhâlea bedelinin genellikle mehirden fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Sicillerde görülen önemli hususlardan bir diğeri ise kadınların mahkemeye başvurmalarında vekil kullanıp kullanmamalarıdır. İstanbul kayıtlarında kadınların doğrudan mahkemeye başvurdıkları görülürken Diyarbakır kayıtlarının çoğunda kadınlar mahkeme işleri için vekil tayin ettikleri gözlemlenmektedir. Bu noktada tayin edilen vekillerin

⁷⁸ Diyarbakır Şer'îyye Sicilleri 3803 Numaralı Sicil 13/336.

⁷⁹ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/333-334.

⁸⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 4/327.

⁸¹ İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil, 95/177-178.

erkeklerden çok kadın olması ise dikkat çekicidir. Ayrıca İstanbul mahkeme kayıtlarında muhâlea akdi için irade beyanlarının tamamı kadınlardan gelmiştir.

19. yüzyılda kadınların konumu ve ekonomik düzeylerinin ortaya konulması bütüncül bir şekilde gerçekleştirilmiş sosyolojik ve iktisadî çalışmaları gerektirse de sicillerdeki muhâlea örnekleri bu konuda araştırmacılara fikir vermektedir. Nitekim her iki şehirdeki mehir miktarlarının birbirine yakın olması o dönemin Osmanlı toplumunda şehirlerarasında çok ciddi sosyo-ekonomik farkların bulunmadığı anlamına gelebilir. Ayrıca kimi kayıtlarda görüldüğü üzere yüksek miktardaki mehirler bazı kadınların sosyo-ekonomik statülerinin iyi olduğunu gösterir.

Son olarak kayıtlar arasındaki şekilsel farklılıklara da dikkat çekmek gerekir. İstanbul Mahkeme kayıtlarının Diyarbakır Mahkeme kayıtlarından daha sistematik ve formüle bir yapısı vardır. İstanbul'da tutulan kayıtlarda ortak bir yazım usulü takip edilmektedir. Tüm kayıtlar aynı taban metin içerisinde ufak ilave ve çıkarmalar yapılarak tutulmuştur. Genel olarak kayıtlar davacı olan tarafın adresi ve ismi ile başlamakta, akabinde davanın görüldüğü mahkeme ve davacının isminin zikredilmesiyle devam etmektedir. Akabinde ise evlilik akdi için kararlaştırılan mehir miktarı vurgulanmaktadır. Tüm bunlardan sonra Muhâlea şartlarının sağlandığı, taraflar arasında sahih bir nikâh akdinin olduğu ifade edildikten sonra muhâlea sebebi, bedeli, meşruiyeti zikredilmektedir. Son olarak tarafların zimmet ibrâlarına değinilerek tarih ile kayıt sona ermektedir. Öte yandan Diyarbakır kayıtlarında ise bu sıra her zaman takip edilmemiştir. Diyarbakır mahkeme defterlerinin tüm kayıtlarında tarih atılmamışken İstanbul defterlerinde bulunan kayıtların tamamında tarihin yer aldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, İstanbul Mahkeme kayıtlarında bedel, sebep, zimmet ibrâsı gibi hususların tamamı zikredilirken, Diyarbakır defterlerinde kimi kayıtlarda sebep, kimi kayıtlarda ise ibrâ ifade edilmemiştir. Buna karşılık İstanbul defterlerinde şahitler kayıt altına alınmazken Diyarbakır defterlerinde şahitlerin genel olarak kayıt altına alınması dikkat çekicidir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7/14 (2009), 13-48.

Atar, Fahrettin. “Muhâlea”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30:399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aslan, Mehmet Selim. *İslâm Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 1.Basım, 2015.

Aydoğan, Abdullah. *Maraş Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2016.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları. ts.

Budak, Hüseyin Fatih. *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1710-1780)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*. çev. Mehmet Keskin. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğa. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.

Çakır, Sema. “Osmanlı Hukuk Sistemi’nde Fıkıhın Belirleyiciliği: Erzincan Şer’iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz ile Mukayeseli)”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 /2 (Aralık 2019), 441-468.

Dede, Mevlüt. *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankırı Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1215-1293\1800-1876)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, Ağustos 2011.

Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3828 Numaralı Sicil (135-1242/ 1723-1827). haz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrman. Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
<http://www.kadisicilleri.org/index.php>

Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3731 Numaralı Sicil (1289-1290/ 1872-1873). haz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrman. Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021.
<http://www.kadisicilleri.org/index.php>

Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3745 Numaralı Sicil (1237-1239/ 1822-1824). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017. <http://www.kadisticilleri.org/index.php>

Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3767 Numaralı Sicil (1244-1246/ 1828-1831). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021. <http://www.kadisticilleri.org/index.php>

Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3803 Numaralı Sicil (1263-1264/ 1847-1848). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Diyarbakır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021. <http://www.kadisticilleri.org/index.php>

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Erkan, Ümit- Yıldırım, İlyas. "Osmanlı Hukuk Sistemi'nde Fıkıhın Belirleyiciliği (1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili Boşama Kayıtları Örneği)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 241-259.

Ertas, Kasım. "Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Diyarbakır". *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Mehmet Bilen vd. 41-5. Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı, 2017.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Enes Muhammet Şami, Zekeriyya Cabir Ahmet. Kahire: Dâr'ül Hadis, 2008.

Gökbayır, Sema. *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkıhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı İle Mukayeseli)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Gümüşdoğan, Okan. *Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Hallaş, Abdülvehhab. *Ahkâm-ı Ahval-i Şahsiyye fi Şeriat'ül İslamiyye*. Kuveyt: Dar'ul Kalem, 2. Basım, 1990.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddül-Muhtâr ale'd Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Şerhu Fethu'l-kadîr*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2003.

İbn Kudame, Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. Abdullah. *el-Muğnî*, thk: Abdullah b. Abdulhasan Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Halevi. 15 Cilt. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım. 1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. 15 Cilt. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadîr, ty.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî. *Bahrü'r-Raîk Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, thk. Zekerıyyâ Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak. 4 Cilt. Kahire: Mektebet'ü İbn Teymiyye, 1994.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (1255-1256 / 1839-1840). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş., 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>

Karaismailoğlu, Ercan. 1959/145 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Aile Hukuku Kayıtlarının Çevriyazısı ve Hukuki Tahlili. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi. *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi's Şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmet Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiye, 2003.

Kaya, Ali. "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 81-107.

Keleş, Erdoğan. XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Aile Yapısı (122, 123, 124 Numaralı Muğla Şer'iyye Sicillerine Göre). Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Korkmaz, Ömer. *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Aile Hayatı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

_____, "18. Yüzyıl Adana Kadı Sicillerine Göre Anlaşmalı Boşanma (Muhâle'a)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Aralık 2019), 662.

Kuş, Ayşegül. "Amerikalı Misyoner Southgate'in Tanzimat Öncesinde Diyarbakır'a Dair Bazı Gözlemleri". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/1 (Nisan 2019), 295-303.

Maydaer, Saadet. "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 299-320.

Meydânî, Abdülganî. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebet'ül İlmiyye.

Mevsilî, Ebû'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi. y.y. ts.

Nesaî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn*. thk. Şeyh Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Sofuoğlu, Hadi. “İlm-i Sakk ve Debbağ zade Numan Efendi (1224/ 1809)'nin Tuhfetü's-sükuk'ü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/1 (2012), 197-221.

Şeybânî, İmam Muhammed b. Hasan. *el-Camiu's-Sağîr*, thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dar'ul İbn Hazm, 2011.

Şimşek, Ayşegül. *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Üner, Mehmet Emin. “Şer'iyye Sicillerine Göre Urfa'da Kadın ve Aile (XVII-XVIII. Yüzyıllar)”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (Aralık 2015), 22-48.

Yavaş, Ferhan Sultan. *Çorum Şer'iyye Sicilleri Çerçevesinde Aile Hukuku Davaları (1255-1290/1840-1874)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yıldız, Arzu. *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Aile Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Yücetürk, Seher. *Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Mukhâla'a From Theory to Practice: In the Model of the 19th Century Istanbul Bâb Court and Diyarbakir Qâdi Registers

Hande YAVUZ – Asst. Prof. Tuba ERKOÇ BAYDAR

Extended Summary

Our article will analyze 19th century mukhâla'a records to elucidate the socio-economic position of women in Ottoman society and show how Islamic legal theory is reflected in practice. To build this analysis on solid foundations, the records of the mukhâla'a registers of Istanbul, which was the capital of the Ottoman state, and Diyarbakir, which is far from the center, will be examined comparatively. By comparatively presenting two different experiences of mukhâla'a, this article provides a holistic look at Islamic family law as applied in the Ottoman Empire and reveals the practical counterpart of Islamic legal theory.

Since it deals with both the theory and practice of Islamic law, our article is also a response to orientalist discourses. Of all topics in Islamic law, legal matters pertaining to women and family issues are most often the subject of orientalist critique. For example, Judith E. Tucker makes such criticisms the centerpiece of her book *Women, Family, and Gender in Islamic Law*. Evaluating Islamic law through secondary sources, Tucker implies that women are given a dependent and weak position under this legal system. However, both the theory and practice of mukhâla'a show that Tucker's claims are not borne out. As explained in detail in this article, court records in both Istanbul and Diyarbakir show that women under Islamic law had the ability to end their marriage through mukhâla'a and were in a position to seek and defend their rights in marriage.

Our article consists of two parts. First, we will explain the conditions, results, provisions, and characteristics of the contract in a mukhâla'a agreement. Although our research consisted in examining the views of many scholars in order to reveal the legal theory of mukhâla'a, for the sake of brevity we will present certain representative texts that are accepted within the Ḥanafî madhhab. Since the dominant madhhab of the Ottoman Empire was the Ḥanafî madhhab, we built our theory in accordance with the views expressed in Ḥanafî thought, but we have also at times included the approaches of other madhhabs. Each element of the theory is paired with examples of that theory in practice. Thus, we will cite examples from the court records in Diyarbakir and Istanbul as we present the theory, to show how the theory was reflected in practice. In order to maintain a reasonable length and scope for the article, we have limited the records examined: for Istanbul, investigations were limited to record number 397 of the Bâb court, and for Diyarbakir, to records 3731, 3745, 3767, and 3803.

Keywords: Divorce, Khul', Qâdi Registers, Istanbul Bâb Court, Diyarbakir, mukhâla'a

